

“Köklerden Geleceğe” Değerler Eğitimi Üzerine Bir Araştırma

Dr. Zuhâl İnce¹ – Hacı Mehmet Erol²

Öz

Bu çalışmanın amacı, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” ile yenilenen öğretim programlarının bileşenlerinden biri olan ve “köklerden geleceğe” taşınmak istenen millî ve manevî değerlerin kaynaklarının araştırılarak “Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi” kapsamında öğrencilerde gerçekleştirilmesi beklenen değerlerin köklerini örneklerle ortaya koymaktır. Bu çalışmada “doküman incelemesi” tekniği kullanılmış; ilgili dokümanlardan elde edilen veriler Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde belirtilen değerlere göre bir plan dâhilinde içerik analizi yapılarak betimlenmiştir. Bilimsel ve kültürel alanlarda tarihten, edebiyattan, sosyolojiden ve farklı disiplinlerden yararlanılarak toplumsal değerlere ilişkin araştırma yapılmıştır. Manevî alanda ise İslami literatürde değerler eğitime kaynak teşkil eden Kur’an-ı Kerim ve Sünnet irdelenmiştir. Araştırmada günümüze ışık tutacak biçimde millî ve manevî değerler eğitimi disiplininin oluşumuna katkı sağlayacak göstergelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli “Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi” saygı, sorumluluk ve adalet çatı değerleri etrafında kümelenmiş olan değerler geçmişten günümüze örneklerle açıklanmıştır. Bu değerlerin yeryüzünde iyi ve doğru olanı hedefleyen evrensel değerler olduğu ve her toplumun kendi tarihi ve kültürü ile harmanlandığında yeni nesillere aktarılmasının daha rahat ve anlaşılabilir olacağı öngörülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Kültür, Değerler, Değerler eğitimi.

A Study on Values Education: “From Roots to the Future”

Abstract

The aim of this study is to investigate the sources of national and spiritual values, which are one of the components of the renewed curriculum in the "Turkish Century Education Model" and which are intended to be carried "from roots to the future," and to reveal the roots of the values expected to be realized in students within the framework of the "Virtue-Value-Action Framework" with examples. In this study, the "document analysis" technique was used; the data obtained from the relevant documents were described by conducting content analysis according to a plan based on the values specified in the Turkish Century Education Model. Research on social values was conducted by drawing on history, literature, sociology, and different disciplines in scientific and cultural fields. In the spiritual field, the Quran and Sunnah, which serve as sources for values education in Islamic literature, were examined. The research aimed to reach indicators that will contribute to the formation of a national and spiritual values education discipline in a way that will shed light on the present day. The values clustered around the overarching values of respect, responsibility, and justice in the "Virtue-Value-Action Framework" of the Turkish Century Education Model were explained with examples from the past to the present. It is envisioned that these values are universal values aiming for what is good and right on Earth, and that when blended with each society's own history and culture, they will be more easily and understandably passed on to future generations.

Keywords: Turkey Century Education Model, Culture, Value, Values education.

Türü: Derleme	Gönderim Tarihi: 12.10.2025	Kabul Tarihi: 01.03.2026
----------------------	------------------------------------	---------------------------------

Atf: İnce, Z & Erol, H. M. (2026). “Köklerden Geleceğe” değerler eğitimi üzerine bir araştırma. *Uluslararası Eğitime Özgün Bakış Dergisi*, 4(1), 1-24. Doi: 10.5281/zenodo.18785308

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu, zuhalince27@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9873-252X, Türkiye

² Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu, hmerol@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6227-378X, Türkiye

1. Giriş

İnsanın kendi eliyle geliştirdiği teknolojiyle birlikte medeniyetin ilerleyişi, toplumun yapısını ve bireyin manevi dünyasındaki düzeni ile uyumunu derinden etkilemiştir. Toplamlar, gelenek ve inançlarında yer alan değerleri yitirdiklerinde, gelişen medeniyetin veya başka kültürlerin bir parçası hâline gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Değerler; maddi veya manevi unsurlar olarak kabul ettiklerimizin önemini, kıymeti ve doğruluğudur. Evrensel düzeyde değerler; arzu edilen, saygı duyulan veya takdir edilen davranış veya fikirlerdir. Değerler kişinin benlik duygusu ile ilişkili olup kişilik özellikleri doğrultusunda farklı yorumlanabilir. Kişilerin yorumlarına şekil verecek olan aldığı eğitim olup değerlerin toplumsal kabul görmesi de eğitim aracılığıyla olacaktır.

Değerler bireylerin toplumsal kültüre ve sosyal normlara uyum sağlamalarında belirleyici bir rol üstlenirler. Değerler eğitimi ise toplumun ortak normlarını ve kabul görmüş davranışlarını bireylere kazandırmayı amaçlar. Bu süreç, temelde ailede başlamakta olup okul öncesi dönemden itibaren örgün ve yaygın eğitim yoluyla çocukların toplumsal yaşama hazırlanmasına kadar devam etmektedir (Taş, 2024). Değerler kişilerin hayatlarına yön veren temel inançlar olarak toplumda bireylerinin sosyal ilişkilerini şekillendirmektedir. Bir yerde kişilerin kendileriyle ve içinde bulundukları toplumla uyumlu olmalarını sağlayan rehberlerdir değerler (Banning, Czupryna & Kamiński, 2023; Schwartz & Cieciuch, 2022). Ayrıca farklı ve özel zamanlarda tercih edilmesi gereken davranış veya eylemlerin değerlendirilmesine yol gösteren ilkelerin belirlenmesini sağlarlar. Bu ilkeler, değerlerin evrenselliği ve kültürler arası farklılığını açıklar (Passini, 2020). Pek çok ülkede açık veya örtük bir şekilde değerler eğitimi uygulamaları yapıldığı ve eğitim bileşenlerinden biri olarak değerlere önem verildiği bilinmektedir (Dönmez & Uyanık, 2022).

Evrensel kavramlar olan değerler ahlak kavramı ile uyumlu ve toplumun ahlaki yargılarıyla ilişkilidir. Bu iki kavram arasındaki bağ ne kadar sağlam olursa toplum tarafından kabullenilmesi de o derece kolay olacaktır (Taş, 2021). Ayrıca değerler; kişilerin yaşamına yön veren, hayata bakışını ve hayata anlam katan davranışlar ve inançların göstergeleridir. Aynı değerlere sahip olan bireylerin benimsedikleri yaşam felsefesi toplumun güvenle inşa edilmesi ve sağlıklı bir toplumun ortaya çıkmasını sağlayacaktır (Kızıler & Canikli, 2016; Uzun, 2024). Toplamların din ve geleneklerinde; tarih boyunca toplumun zihniyetini şekillendirmiş ve toplumun yaşanabilirliğinin kaynağı olmuş kalıcı ahlaki değerler bulunmaktadır (Aslanova, 2021).

Kültür, miras bağıyla atalardan torunlara nesiller arası aktarılan bilgi, gelenek ve alışkanlıkları zenginleştirmeye yardım eder (Aslanova, 2021). Toplumsal kültür; o toplumu oluşturan bireylerin değerleri ve bu değerlerin bireylere aktarılması ile oluşturulur. Ailede başlayan değerler eğitimi, eğitim kurumlarında belirlenmiş bir plan ve program doğrultusunda düzenli bir şekilde devam ettirilir. Bireylerin yalnızca zihinsel ve psikomotor yönden gelişimlerinin hedeflenmesi, onların duyuşsal açıdan eksik kalmasına neden olacak, bundan dolayı toplumsal kültürün ve sosyal beraberliğin oluşmasını zorlaştıracaktır. Rokeach, değerler eğitimi; “sürekli bir önemi olduğu için tercih edilen davranış kalıpları veya yaşam hedefleri hakkındaki inançların kalıcı bir organizasyonu” şeklinde tanımlamaktadır (Rokeach, 1973).

Değerler eğitimi, bireylerin sadece sosyal normlara uyum sağlamasını değil, beraberinde onların eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesini sağlayarak toplumsal sorunlara duyarlı nesiller yetiştirilmesini de amaçlamaktadır (Passini, 2020). Yaşanan sanayi

devrimi sonrasında, hızla değişen toplumlar, toplumların devamı için değerler eğitiminin daha ciddi olarak ele alınması gereğini kabul etmişlerdir. Sonrasında bilgi çağı ve internet devrimi ile iyice küçülen dünya değerlerin olumsuz yönde etkilenebildiğini ortaya koymuştur. Böylelikle eğitim sistemlerinin sadece bilgi aktarımı ile kalmayıp toplumsal değerlerin korunması ve bu değerlerin nesillere aktarılması görevi ön plana çıkmıştır (Minaz & Taş, 2020).

İnsanlık, üçüncü bin yıla doğru bir yandan küreselleşme sürecini yaşarken diğer bir yandan yeni nesil yerel medeniyetler oluşturmaya başlamış ve her millet kültürel mirasının ve çeşitliliğin korunmasına yönelik manevi değerlere ve köklere dönüş üzerine bilimsel çapta analiz çalışmaları ile karşı karşıya kalmıştır (Aslanova, 2021). Türkiye Cumhuriyeti’nin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile yenilenen öğretim programlarında da “birçok bileşeni olan bir bütün” olarak belirtilen eğitim bileşenlerinden biri “Ahlaki pusula olarak millî ve manevi değerler: Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi”dir (MEB, 2025, s.34).

“Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” ile adalet, saygı ve sorumluluk çatı değerleri altında; “sevgi, dostluk, vatanseverlik, yardımseverlik, dürüstlük, aile bütünlüğü, özgürlük, duyarlılık, merhamet, estetik, temizlik, sabır, tasarruf, çalışkanlık, mütevazılık, mahremiyet, sağlıklı yaşam” gibi değerler yer almaktadır. Bu değerlerle yükselmiş bir medeniyetin mirasına sahip olan milli ve manevi kültürün, toplumsal hayattaki katkılarının kararlı adımlarla eğitim hayatı içinde vazgeçilmez prensipler haline getirilerek geleceğe hazırlanması hedeflenmektedir (MEB, 2025, s.3-30).

Bu doğrultuda erdem kavramı ele alındığında sözlükteki anlamı; ahlâkî bakımdan daima iyi ve doğru olma, insan için en gerekli ahlâkî özelliklerdir şeklindedir (Cevizci, 2000, s.117). Değer; bir şeyin kıymeti, pahası ve faydalı olduğu kabul edilen özelliklerdir. Eylem ise bir harekette bulunmak anlamlarına gelir (Doğan, 2013). Erdem kavramı, Türkçe yiğitlik ve fütüvvet anlamına gelen “er” kökünden türemiştir (Gürer, 2025). Divanü Lûgat-it-Türk’te erdem edep, terbiye şeklinde adlandırılmış olup “erdem başı tıl” “edebın başı dildir”; çünkü güzel söz söylemesini bilen şerefli kimsedir (Kaşgarlı Mahmud, 2005) diye açıklanmıştır.

Türk-İslam kültürünün köklerini oluşturan, günümüzde de değerini koruyan “erdem”i önceleyen pek çok nadide eser vardır. Bunlardan biri: Orhun Abidesidir ki bu yazıtta konuşan Bilge Kağan’a göre erdem; bilgelik, alplik, iyilik, özgecilik ve töreye bağlılıktır (Manav, 2021). Dede Korkut Hikâyelerinde geçen erdem; sevgi ve saygı esaslı dürüst olmak, cesaretli ve onurlu olmak, toplumsal ve dini değerlere önem vermek, cömert, merhametli ve aile birliğine önem vermek anlamındadır (Deveci, Belet & Türe, 2013). Farabi, El-Medinet’ül-Fazıla’da tüm insanlığı kapsayacak, ahlak değerlerini kabullenmiş, iş dağılımı ve toplumsal uyumun en güzel şekilde ortaya çıktığı, sevgiyle saygının hâkim olduğu, yasal ve toplumsal adaletin tam bir şekilde gerçekleştiği bütünleşmiş şehirlerde ancak erdemli toplumun vücut bulacağını açıklamıştır (Farabi, 2017; Öztürk, Koçi-Çetin, 2024).

Türk toplumunun değerler dünyasını bize aktaran Kaşgarlı Mahmud’un “Divanü Lûgat-it-Türk” adlı eserinde ahlaki unsurlar: Nefis ve akıl, Allah dostları, hayatın faniliği, sabır, dünyaya meyletmek, bilgili ve ahlaklı insanlara yakın olmak ve onlardan eğitim meyletmek, bilgili huylu ve alçak gönüllü olmak, cömert ve iyiliksever olmak olarak sıralanmıştır. Yusuf Has Hacib ise Kutadgu Bilig’de; bilgi, akıl, zekâ, iyilik cömertlik merhamet ve adalet gibi erdemler yanından dört kişinin diyaloglarına yer verir. Bu dört kişi dört erdem/değeri temsil eder. Hükümdar Gündoğdu adaleti, Vezir Aydoğdu kut’u (baht ve mutluluk), Vezir Ögdülmüş akıl ve zekâyı, zahit Odgurmuş ise akıbet’i yani diğer dünyayı ahireti temsil eder (Yusuf Has Hacib, 2019).

Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde bir devlet yöneticisinin sahip olması gerekli ahlâkî erdemler dört gruba ayrılmıştır: İlki kendini bilmek; içinde bulunduğu toplumun ve yaşamın özünü anlaması için mantık çerçevesinde gerçekçi bir düşünce anlayışıdır. İkincisi; kişinin ifrat ve tefrit arasında bir orta yol tutarak ölçülü olmasıdır. Üçüncüsü; insanı diğer canlılardan ayıran ve başkalarını da düşünebilen merhamet sahibi, haksızlıklara karşı durabilen cesaret ve kahramanlığıdır. Sonuncusu ise; bu erdemlerin toplumsal yaşama uyumunu sağlayan ve toplumsal yapının temelini oluşturan adalettir (Açıkgöz, 2020). Edip Ahmet Yükneki'ye "edibler edibi" unvanını kazandıran Atabetü'l Hakayık (Gerçeklerin Eşiği) güzel ahlakî öğütleyen bir eserdir. Eserde yer verilen erdemler şunlardır; "bilginin faydaları, dilin muhafazası, dünyanın gelip geçiciliği, cömertlik, tevazu, kerem, hilm ve iyilik" (Yükneki, 2019).

Risâletü'n-Nushiyye, Yunus Emre'nin nasihatlerden oluşan manzum eseridir. Kitap insanın dört unsurdan (anasır-ı erbaa) yaratılışını anlatarak başlar, insanda var olan erdem ve özelliklerin nereden geldiğinden bahseder. Toprakten gelen özellikleri: Sabır, hoş huy, tevekkül ve yüceliktir. Sudan gelen özellikleri: Temizlik, cömertlik, lütuf ve visaldir. Rüzgâr (hava) ile gelen özellikler: Yalan, riya, sabırsızlık ve nefestir. Ateşle gelen özellikleri ise: Şehvet, kibir, açgözlülük ve hasettir. İnsana can verilmesi sayesinde; utanma, ahlâk, üstünlük ve birlik duyguları gelişir. Kitapta yer alan diğer bölümler ise: "Aklın tarifi, akıl ve ruh destanı, kibir destanı, öfke ve gazap destanı, sabır destanı, haset ve cimrilik destanı, iftira ve gıybet destanıdır." (Yunus Emre, 2013).

Batı düşüncesinin temelini oluşturan Yunan Felsefesinde; mükemmellik, iyilik, tatmin, erdem anlamında arete (virtue) kavramı kullanılmıştır (Özgen, 2020). Yunan Felsefesinin önemli simalarından olan Sokrates ahlaki fikir olarak ele aldığı erdemi "kişinin görenekleri altında saklı ve sanki uyumuş gibidirler; fakat herkesin içinde, hakiki bir toplumsal düzenin temeli olan iyi ve doğru olana karşı aynı eğilimleri bulmak için, eğitim yolu ile onu asalak kabuktan soyamak yeter." derken; Antisthenes ise "...bütün hareketlerimizin son ve biricik gayesi erdemdir, erdem en yüksek iyidir." şeklinde açıklar. Platon'a göre temel erdem; adalet, bilgelik, cesaret ve ölçülülüktür. Aristoteles'e göre erdem; "cesaret, ölçülülük, cömertlik, soyluluk, şerefilik, tatlılık, samimiyet ve nezakettir" (Weber, 2015).

İslam düşünce tarihinde ilk defa filozof unvanını alan Kindî, erdemi şöyle tarif eder: "Bunlar insana özel en güzel alışkanlıklardır ve ikiye ayrılırlar. İnsanın nefsi ve nefsinden kaynaklı olarak ortaya çıkan hal ve hareketleridir. Nefsin erdemi; hikmet, necdet ve iffet olmak üzere üç türdür. Nefse bağlı olarak ortaya çıkan hal ve hareketler ise adaletli olmakla görülür." (Kindî, 2021, s.71). Fârâbî'de erdem; nazarî (zihni gelişme ve bilgi zenginliği), fikrî (hikmet, akıl, basiret, zekâ ve sağlıklı düşünme), ahlâkî (iffet, şecaat, cömertlik, adalet) ve pratik maharetler (es-Sanaâtü'l-ameliyye) olmak üzere dört esas üzerine kuruludur (Çağrı, 2020). İmam Gazâlî, erdem kavramını tasavvufî ve ahlaki erdemler diye ayırmıştır. Bu erdemler şöyle sıralanır: "Tevbe, sabır ve şükür, korku ve ümit, fakr ve zühd, tevhid ve tevekkül, muhabbet, şevk, üns ve rıza, niyet, ihlas ve sıdk, murakabe ve muhasebe tefekkür, ölüm şuuru ve ölümden sonrasını düşünmek" (İmam Gazâlî, 1995).

Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde; "Bir ayağı geçmişte duran eğitimin diğer ayağı insanlığın geleceğine ufuklar açan bir kapıdır" şeklinde belirtilen öğretim programının öğrenci profili, "Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi" ve "Beceriler Çerçevesi" bileşenlerinin birlikteliği olarak kabul edilmektedir (MEB, 2025, s.4). Değerler eğitimi Millî Eğitim Bakanlığının daha önceki öğretim programlarında da Türkiye Yüzyılı Maarif

Modeli’nde olduğu gibi örtük bir yapıda ele alınmıştır. Ancak yeni Model’de değerler; programlar arası bileşenler olarak öğrenme-öğretme uygulamaları içinde kodlarla daha somut bir şekilde gösterilmiştir. Bu şekilde insan yetiştirme düzenimizin temelini oluşturan değerler eğitimi daha görünür olarak programlara katılmış ve öğreticinin inisiyatifinden çıkarılmıştır.

Bu araştırmanın amacı; Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile yenilenen öğretim programının bileşenlerinden biri olarak ve “köklerden-geleceğe” taşınmak istenilen millî ve manevi değerlerin kaynaklarının araştırılarak ortaya konulması ve Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinde öğrencilere kazandırılması beklenen değerlerin köklerine yönelik örnekler sunulmasıdır. Yenilenen programlar ile uygulamada daha somut bir şekilde ele alınan değerler eğitime yönelik sunulan örneklerin öğrencilerin eğitim-öğretim yaşantılarının zenginliğine destek vermesi beklenmektedir. Araştırmanın bu amacı doğrultusunda; bilimsel ve kültürel alanlarda tarihten, edebiyattan, sosyolojiden ve farklı disiplinlerden yararlanılarak toplumsal değerlere ilişkin incelemeler yapılmıştır. Manevi alanda ise, İslami literatürde değerler eğitime kaynak teşkil eden Kur’an-ı Kerim ve Sünnet irdelenmiş; günümüze ışık tutacak biçimde millî ve manevi değerler eğitimi disiplininin oluşumuna katkı sağlayacak göstergelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile yenilenen öğretim programlarının bileşenlerinden biri olan ve “köklerden-geleceğe” taşınmak istenilen millî ve manevi değerlerin kaynaklarının araştırılarak ortaya konulması ve Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinde öğrencilere kazandırılması beklenen değerlerin köklerine yönelik örnekler sunulması için nitel araştırma tekniklerinden “doküman analizi” kullanılmıştır. Doküman analizi çok uzun zaman “antropoloji, kütüphanecilik ve tarih” gibi alanlarda kullanılan bir yöntem olsa da son yıllarda “sosyal bilimler” alanında da kullanılmaktadır (Mogalakwe, 2006). Belge taraması olarak da adlandırılan bu yöntem ile araştırma konusu hakkında başka araştırmacılar veya kurumlarca düzenlenmiş yazılar, belgeler veya kalıntıların toplanarak, incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Seyidoğlu, 2016).

Doküman analizinde tür, çeşit, belge/doküman kullanılmaktadır. Bunlar; “birincil belgeler ve ikincil belgeler” şeklindedir. Birincil belgeler; araştırma konusuna yönelik bir olay veya eylemin belgeleri o olayı, eylemi yaşayan kişiler tarafından ortaya konulur. İkincil belgeler ise; eylem yerinde olmayan ancak belgeleri derlemek için tanıkların görüşlerini almış veya bu görüşleri okumuş olanlar tarafından oluşturulmuştur (Bailey, 2017; Sak, Şahin-Sak, Öneren-Şendil, & Nas, 2021). Ayrıca belge/dokümanlar kamuya, herkese açık dokümanlar ve kişisel dokümanlar olarak da sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde sıralanan değerler doğrultusunda bir plan yapılmıştır. Bu plan dâhilinde ilgili dokümanlara (kütüphaneler ve elektronik kaynaklarda yer alan kitaplar, dergiler, bilimsel makaleler, yazı/resim/ses kayıtları, raporlar, arşiv belgeleri, öğretim programları, ders içerikleri) ulaşılmış ve elde edilen veriler incelenerek yorumlanmıştır.

Doküman analizi yapılırken Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde belirtilmiş olan her “değer” için takip edilebilecek bir yol haritası hazırlanmıştır. Değerlere yönelik aşamalı olarak; uygun dokümanlar bulunmuş, dokümanların orijinalliği kontrol edilmiş, kodlama ve kataloglama konusunda Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde düzenlenmiş çatı değer ve alt değerler sistematığı kullanılmış, elde edilen verilerin betimlenmiştir. Araştırma konusuna yönelik tarih, edebiyat, sosyoloji ile ilişkili dokümanlar ve İslami literatürde değerler kavramına bakılmış ve tüm veriler kategorik olarak analiz edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışmalar

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programı” metninde “Erdem-Değer-Eylem” çerçevesi planında yer alan değerler “Köklerden Geleceğe” ışığında geçmişe dayanan kültürel birikimden verilen örneklerle açılanmaya çalışılmıştır. Erdem ve değerler toplumdan topluma önem sırasına göre farklılık arz etse de insanlığın ortak malı ve mirasıdır. İnsanın birey olarak kendi benliği ve kendiliğinin yanında başkalarının da varlık durumunu kabullenmesi ile birlikte toplumu oluşturmaya başladığı günden bugüne kadar erdemler değerini kaybetmemiştir, insanlık var olduğu müddetçe de kaybetmeyeceği açıktır.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulan “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları”, “Erdem-Değer-Eylem” çerçevesinde; soyut ve kuvve hâlinde bulunan erdemlerin bir değer ifade edebilmesi, somut olarak ortaya çıkması ve davranış olarak yansımaları; iyi, güzel, doğru insan ve mutlu toplumu oluşturma çabası vardır. Öğrencilere kazandırılması hedeflenen “Erdem-Değer-Eylem” çerçeve planında yer alan saygı-sorumluluk-adalet çatı değerleri üç ana başlık altında birçok değeri barındırmaktadır. Çalışkanlık, mahremiyet, mütevazılık, sabır, sağlıklı yaşam ve tasarruf değerleri neticesinde insanı huzura kavuşturma çabası; aile bütünlüğü, dostluk, dürüstlük, özgürlük, sevgi, vatanseverlik, yardımseverlik değerleri ile huzurlu aile ve mutlu toplum oluşturma gayreti; duyarlılık, estetik, merhamet ve temizlik değerleri ile yaşanabilir bir çevre oluşturma ihtiyacı “köklerden geleceğe” vurgusuyla ele alınmıştır (MEB, 2025).

3.1. Adalet

Adalet, fert ve toplum yaşamında dirlik, düzen, eşitlik anlamına gelen ahlaki bir erdemdir (Çağrı, 2013). Kutadgu Bilig’de “İyi yasa yap ey yasa koyucu/Kötü yasa yapan, daha hayattayken öldü”, “İle uzun süre egemen olmak istersen ey bilge/Yasayı doğru yürütüp halkını korumalısın”, “Temiz ve doğru tutmalı beyler tavırlarını/Halk beyin yoluna göre düzenler yolunu, tavrını”, “Doğruluk (adalet) sayesinde gök ayakta durur/Yayılmaz olduğu için yerde ot, yem biter” demek suretiyle, doğru yasayı ve adaleti temsil eden Hükümdar Gündoğdu’ya yasalara uyması gerekliliği öğütlenir (Yusuf Has Hacib, 2019). Yunus Emre’ye göre aklın saygınlığı ve yüceliği; ancak adaletle mümkündür, şöyle ki “Akıl, adaletli aziz kişidir/Bunalana medet onun işidir.” (Yunus Emre, 2013, s.53). Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet adlı eserinde İslam tarihinde ikinci halife olan Hz. Ömer’i örnek göstererek: “Oğlunu azarlayan, sırtını kırbaçlayan / Adalet çağı açan, adaletli Ömer’dir. Çıra olup sönmeyen, din yolundan dönmeyen / Haksızlığı sevmeyen, adaletli Ömer’dir” der (Tosun & Eraslan, 2019).

Allah emaneti layık olan insanlara verilmesini ve insanlar arasında adaletli davranılmasını, hak için adaletle şahitlik yapılmasını, iyiliği, adaleti, akrabaya yardımı, kötü davranışlardan uzaklaşmayı buyurur (Kur’an-ı Kerim, 2024). Adalet, insanlar arasında eşitlik, huzur ve mutluluğun sağlanması için toplumsal bir ihtiyaçtır. Adaletin olmadığı yerde kargaşa ve kargaşa ortaya çıkar; insanlar geleceğe güvenle bakamadıkları gibi, toplumda korku ve endişe hâkim olur. Zulüm yaygınlaşır; güçlü olanın her zaman haklı, güçsüzün ise sessiz kaldığı bir düzen oluşur. Böyle bir toplumda ahlaki erdemler, soyut birer kavram hâline gelir ve sosyal hayatta uygulanma imkânı bulamaz. Çatı değer olarak adalet değeri altında yer alan diğer değerler aşağıda incelenmiştir.

3.1.1. Sevgi: Türk-İslam medeniyetinin merkezinde insan sevgisi vardır ki Yunus Emre’nin; “Nazar eyle itiri/Bazar eyle götürü/Yaradılanı hoş gör/Yaradandan ötürü.” dizelerindeki sevgi manevi değerlerden yükselen sevginin bir tezahürüdür. Çünkü Allah’ın yarattığı insan sevmeye layıktır ve Kur’an-ı Kerim’de tanımlanan insan sevgi insanıdır. (Kayadibi, 2025, s.238). Kur’an-ı Kerim, Allah’ı seven kişiyi Allah’ta sever ve Hz. Peygamber cennete girmenin anahtarının iman olduğunu, iman etmenin gereğinin de inananların birbirini sevmesi olduğunu hatırlatır. Davut Peygamberin Allah’ı sevmeyi, Allah’ı seveni de sevmeyi dileyerek dua ettiği, çocuklara sevgi göstermenin merhamet göstergesi, sevgi göstermemenin ise merhametsizlik olduğunu öğütler (Nevevi, 2016). Peygamber bir hadisinde “Kişi sevdiğiyle beraberdir.” buyurmak suretiyle sevginin önemini ifade etmiştir (Buhârî, 1994). Yine Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun manevi mimarlarından olan Şeyh Edebali’nin “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın.” sözü, devletin bekası için insanı merkeze alan, insan sevgisi ile yoğrulmuş bir yönetim anlayışın derin bir ifadesidir (Hadislerle İslam, 2025).

3.1.2.Dostluk: Musahiplik, nedimlik ve arkadaşlık demektir. Tarihe baktığımızda; kağan ve padişahların dostluk kurduğu yakın arkadaşları ve danışmanları olmuştur. Bunlara örnek olarak; Bilge Tonyukuk’un, Kutluk İlteriş Kağan, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan’la yaptığı arkadaşlık ve dostluk gösterilebilir. Bu dostluktan dolayı onlara yararlılık göstererek vezirlik, kumandanlık ve danışmanlık yapmıştır. Kağanlara çok yakın ve arkadaş olan Tonyukuk aynı zamanda çok iyi bir gözlemci, iyi bir araştırmacıdır. Diğer boylardan ve topluluklardan, özellikle Çin’den daima haberdar olup onların Türkler arasına yaymaya çalıştığı fitne ve entrikaları bertaraf etmeyi bilmiş ve dostluk göstergesi olarak kağanlarını korumuştur (Ayar, 2024).

Fatih Sultan Mehmet ve Ebu’l-Vefa adıyla anılan Mustafa bin Ahmet arasındaki gönül dostluğu da önemli bir örnektir. Padişah gönül dostu Ebu’l-Vefa’nın ilmi sohbetlerine katılmak ister; ancak Ebu’l-Vefa bazı çekincelerinden dolayı kabul etmez. Dostları “Efendim! Neden Sultanı kabul etmediniz? Hem siz üzüldünüz ve hem de o üzüldü.” dediklerinde: Şeyh: “Doğru söylersiniz ama inanıyorum ki benim ona olan muhabbetim ve onun bana olan sevgisi ve ihtiyacı bize asıl vazifemizi unutturacak kadar fazladır. Dostluğumuz ve sohbetimiz birçok vatandaşın işinin yarım kalmasına veya yapılmamasına sebep olabilir.” der (İslam & İhsan, 2018; Sarrafoğlu, 2018). IV. Mehmet ve Musahip Mustafa Paşa arasındaki muhabbet de dostluğa ve arkadaşlığa örnek teşkil etmektedir. İstanbul Enderun’da eğitim gören Musahip Mustafa Paşa’nın çalışkanlığı ve Hazine Odası’ndaki hizmetleri IV. Mehmet’in dikkatini çekmiş ve zamanla aralarında doğan arkadaşlık dostluğa ulaşmıştır. Bu güven ve muhabbet her ikisini de vazifelerinde daha faydalı olmaya yöneltmiştir (Kara, 2024).

İslam kültürünün yorumlarından birisi ve yaşam biçimi olan Alevilik anlayışının ritüellerinden birisi de dostluk ve arkadaşlık anlamına gelen muhasipliktir. Musahiplik, “Anadolu Aleviliğinde inanç mensupları arasında Dede’nin huzurunda söz vermeleri şeklinde gerçekleşebilen bir bakıma akrabalık türüdür. Musahiplik Alevi toplumunun mensubu olmanın şartıdır. Çiftler bir musahip tutmak zorundadır. Musahipler yaşamları boyunca dertte, tasada, sevinç ve mutlulukta bir ve beraberdir. Öyle ki musahip kardeşlik boyutundadır ve muhasip olanların çocukları birbiri ile evlilik yapamazlar (Dönmez, Balcı & Çelik, 2019). İslam tarihinin en güzel örneklerden biri, Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir arasındaki dostluktur. Hz. Ebubekir İslam’ın yayılmaya başladığı yıllarda Hz. Peygamber’in en büyük destekçisi olmuştur. Hatta o, Hz. Peygamberin mağara ve hicret arkadaşıdır. Hz. Peygambere olan sarsılmaz güveni sayesinde “Sıddîk” yani “doğrulayan” sıfatıyla anılmıştır.

3.1.3. Vatanseverlik: Türk-İslam kültüründe vatan kutsal bir emanettir. Onu korumak ve sevmek, her vatandaş için önemli bir görevdir. Hz. Peygamber, “Vatan sevgisi imandandır.” (Aclûnî, 2019) diyerek vatani sevmenin imanın bir parçası olduğunu vurgulamış ve bu sevginin önemli bir değer olduğunu açıklamıştır. Bu uğurda canını feda etmek, şerefli bir makam olan şehitlik mertebesine ulaşmak demektir. Hatta Kur’an-ı Kerim’de vatani uğruna canını seve seve veren şehitlerin ölü olmadıkları diri oldukları belirtilmektedir (Kur’an-ı Kerim, 2024). Vatanseverlik, Dede Korkut’tan günümüze uzanan bir değerdir. “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması” hikâyesinde yurt sevgisi şu dizelerle dile getirilmiştir: “Yaban eşeği ile yaban geyiğine komşu yurdum! Seni düşman nereden basmış, güzel yurdum!” Bir milletin mutlu ve huzurlu yaşayabilmesi için yurdun kutsallığından söz etmiştir. Onun anlatılarında genellikle Han olan kahramanlar; vatanları uğruna her şeyi göze almışlardır. Toplumun huzuru için canlarını dahi seve seve feda etmişler ve vatan müdafaasına askerlerin önünde bir bayram edasıyla gitmişlerdir (Hadislerle İslam, 2025).

Vatanseverlik adına canını ortaya koyan kahramanların en belirgin örneklerini Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı’nda görüyoruz. Dünya tarihine kahramanlık destanı olarak geçen bu savaşlarda, nice vatan evladı gözünü kırpmadan seve seve canını ortaya koymuştur. Çanakkale Savaşı ile sembolleşen kahramanlardan bazıları şunlardır: General Cevat Paşa, Albay Mustafa Kemal Paşa, Esat Paşa, Vehip Paşa, Binbaşı Nizami Bey, Yüzbaşı Hakkı Bey, Fevzi Çakmak Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Yahya ve Mehmet Çavuşlar, Seyit Onbaşı ve isimsiz kahramanlık destanları yazan 250 bini aşkın Mehmetçik. Vatan şairi Namık Kemal, Rumeli topraklarının işgal edilmesi üzerine yakın arkadaşı Deli Hikmet ile birlikte yazdığı Vatan Mersiyesi’nde vatanın içinde bulunduğu durumu ifade etmek için ünlü; “Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini/ Yoğimiş kurtaracak bahtı kara maderini” (Tan, 2022) mısralarını; Mustafa Kemal Paşa, 13 Ocak 1921 günü I. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden okuyarak; “Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini/ Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini.” şeklinde bir nazire ile cevap vermiştir (Tan, 2022). Namık Kemal’den sonra onun Vatan Mersiyesi’ndeki bu mısraları okuyup cevap veren Gazi Mustafa Kemal Paşa gibi, atalarının vatan duygusu ve zaferlerini devralarak geleceğe taşıyacak olan nesilleri yetiştirmeyi amaçlayan Türk eğitim sistemi, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde “vatanseverlik” değerinin öğretim programlarındaki yerini vurgulayarak korumuştur. Kurtuluş Savaşı’nda tarih yazan bir milletin evladı olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın şu sözü köklerden geleceğe Türk milletinin vatanseverlik mefkûresi olacaktır: “Savunma hattı yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılmaz.” (Atatürk, 2019).

3.1.4. Yardımseverlik: Türk toplumunun en belirgin özelliklerinden biri yardımseverliğidir. Toplum yaşamının birçok alanında yardımlaşma örnekleri görülür. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralayabiliriz: “Konuklaşma ve Misafir Ağırılama Şeklinde Yardımlaşma: Misafirin eve gelmesi onurdur, berekettir. “Uma kelse kut kelir”: “Konuk gelse uğur gelir.” denilerek konukseverliğin Türk kültüründeki önemi vurgulanmıştır. Hatta “Misafir on kismetle gelir, dokuzunu ev sahibine bırakır” atasözü de bunu destekler niteliktedir. Türk dilinin en eski örneklerinden olan Yenisey yazıtlarında yardımlaşma; hediyeleşme şeklinde Y. 81 mezar yazıtında ‘begilükkümüş/armağan gümüüşü’ şeklinde belirtilmiştir.

İslam’da hediyeleşmek Hz. Peygamberin adetlerinden birisidir. Yemekte Yardımlaşma: Tuzgu kavramı; yolu düşen hısımlar veya tanıdıklara çıkarılan yiyecekler anlamına gelir. Düğünlerde Yardımlaşma; köy, şehir halkı düğün tertip eden aileye yardım eder. Töre, bahşiş

adı verilen hediyelerle gelin ve damada yardımcı olunur. İmece Şeklinde Yardımlaşma: “Yalnız kaz ötmes.” “Bir tek kaz ötmez.” savı işlerde yardımlaşılacak kişiler için söylenir. Lüçnüt: “İmece; buğday gibi tahılları temizlemek amacıyla köylülerin yardımlaşması demektir. Köylülerin kendi aralarında harman öğretmek amacıyla işçi göndermesi veya hayvan vermesi şeklindeki yardımlaşmalarıdır.” (Aydemir, 2015).

Ayrıca İslam öncesi Türklerde siyasal, ahlaksal, dinsel ve ekonomik yardımlaşma ve dayanışma kuvvetlidir. Sahip olunan çayır, ormanlar, yaylaklar, kışlaklar boyun ortak malıdır. Boyun bütün hayvanları, eşyaları, hazineleri tamgasıyla damgalanır. Bu ortak damga, manevi mülkiyette de dolaylı olarak boya katılımının varlığını gösterir (Gökalep, 2025).

3.1.5. Dürüstlük: Kur'an-ı Kerim'de inananlara; Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olma, hak ve doğru söz söylenerek davranışların güzel olacağı ve günahların bağışlanacağı hatırlatılarak doğruluk ve dürüstlüğün davranışların istenen seviyeye gelmesi için önemli olduğu vurgulanmaktadır (Kur'an-ı Kerim, 2024). Dürüstlük toplumsal yaşamda insanlara huzur, güven, birlik ve beraberlik duygusunu geliştirir ve insanı saygıdeğer kılar. Hz. Peygamber İslam'ı sade ve öz olarak açıklamasını isteyen sahabeye önce Allah'a inan sonra da dosdoğru ol (Nevevi, 2016) buyurmuştur. Peygamberimize, peygamberlik öncesi ve sonrası örnek davranışları sebebiyle, inanan veya inanmayan herkes tarafından “Muhammedü'l-Emin” (güvenilir Muhammed) sıfatı verilmiştir. Dürüst insanın belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Güvenilirdir, verdiği sözü yerine getirir, yalan söylemez, insanları aldatmaz, sorumluluk sahibidir, emaneti korur, insanların iyiliğine ve hayrına olan işler yapar, kötü sözlü değildir, yıkıcı değil yapıcı eleştiriler yapar, cömerttir, insanları sever ve sayar (Hadislerle İslam, 2025).

Dede Korkut'a göre “Türklerin tevazu, merhamet, dürüstlük ve sözünde durma olmak üzere dört temel erdemi vardır” (Dönmez, 2016). Bu dört erdem birbirini tamamlayan değerlerdir ve Türk milletinin belirgin özelliğini oluşturur. Türk insanı, insanlara, hayvanlara ve çevreye karşı merhametlidir; yardım isteyen boş çevirmez, sözünün eridir. Verdiği söz onun nuru, namusudur; yerine getirir. Yerine getiremeyeceği sözü söylemez. Dürüsttür, haksızlığa tahammülü yoktur; adaletten ve doğruluktan ayrılmaz. “Hakka rıza gösterir, şeriatın (kanunun) kestiği parmak acımaz.” sözü de bu anlayıştan doğmuştur. Yalancılığın kötülüğünü bilir; yaptığı her davranışın sorumluluğunun bilincindedir. Yaşamının hak olduğu gibi ölümün de hak olduğunu, öldükten sonra Tanrı tarafından sorguya çekileceğini bilir ve buna inanır. Bu inanç, onun hayatına yön verir. İslam'da ve Türk kültüründe de dürüstlük en çok beklenen değerlerin başında gelir.

3.1.6. Aile bütünlüğü: İslam öncesi Türklerde aile yerine “boy” kavramı kullanılmıştır. Sosyal hayata baktığımızda güçlü bir devlet, güçlü bir ordu için güçlü bir aile yapısına ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Aile kutsal bir kurumdur. Orhun Kitabelerinde sosyal hayat şu şekilde sıralanır: “Oguş (aile), urug (aileler birliği), bod (boy, kabile), bodun (boyar birliği) ve il (devlet). Devletin temelini aile oluşturur.” Ocak, Türk boyarında evin ve yuvanın sembolü olarak görülmüştür. Evlilik ise “sönmez bir ateş yakma”dır. Eve gelen gelin ise “evi aydınlatan bir ateştir”. Ateşin sönmesi ise ailenin de bitmesi şeklinde yorumlanır. Türkler yurtlar bacasız, ocaklar dumanlı olmasını isterler. Bundan dolayı evlilik ocak tütürme olarak ifade edilmiştir (Mandaloglu, 2022). Sağlam ve iyi bir aile yapısına sahip devletlerin uzun ömürlü olduğu görülmektedir. Eski Türklerde evlilik ve aile kurumu özendirilmiştir. “Evlenenle ev alana (yapana) Allah yardım eder.”, “Evi ev eden kadın, yurdu şen eden devlet.” gibi atasözleri, aile kurumuna verilen önemi yansıtır.

İslamiyet'ten önce Türklerde monogami yani tek eşle evlilik biçimi yaygın olarak görülmektedir. Çok eşli evlilik biçimine zaruri durumlarda rastlanmaktadır. Töreye göre evin esas hanımı ilk eş olan kadındı. İlk eş izin vermedikçe erkek ikinci evliliği yapamazdı. Tek eşli evliliğe en güzel örnek Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer almaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda çocuk sahibi olamayan Dirse Han'ın durumu anlatılmaktadır. Dirse Han bir ziyafette çocuğu olmadığı için güzel muamele görmemiştir. Fakat yine de ikinci kez evlenmeyi tercih etmemiştir (Mandaloğlu, 2022). Aile kurumuna verilen değerden dolayı kadın ve erkeğin boşanması hoş karşılanmaz. Hz. Peygamber İslam'da en istenmeyen helalin boşanma olduğunu söyleyerek (Canan, 1995) boşanmanın en son çare olduğunu belirtmiş ve boşanmanın Allah katında hoş karşılanmayan bir helal olduğu anlatmıştır.

3.1.7. Özgürlük: İnsan, hür iradeye sahip bir varlıktır; dilediğini seçme ve eyleme özgürlüğüne sahiptir. Ancak insan toplum içinde yaşadığından, başkalarının özgürlüğüne ve özel alanına da dikkat etmek zorundadır. Dünyada sonsuz ve sınırsız bir yaşam olmadığı gibi, özgürlüğün de sınırsız olması mümkün değildir ve özgürlük, başkasına zarar vermeye başladığı anda sona erer. Özgürlüğün zıddı esarettir. Bir kişinin veya toplumun esaret altına girmesi, onun özgürlüğünden mahrum bırakılmasıdır. Türkler tarih boyunca özgür bir millet olarak kendi aralarında huzurlu ve mutlu yaşamışlardır. Savaşlar sonucunda kimi zaman özgürlükleri kısıtlansa da bu esaret uzun süreli olmamıştır.

Tarih sahnesine çıktıklarından bu yana Türkler, Allah'ın cihan hâkimiyetini kendilerine verdiğine ve bu nedenle dünyada adil bir nizam kurmakla görevlendirildiklerine inanmışlardır. Bu inanç uğruna her türlü çaba ve fedakârlıkta bulunmak, hatta canını vermek, Türklerin hayat anlayışının bir parçasıdır. Savaşçı bir millet olmaları da bu anlayışın yansımasıdır. Türklerde devlet olmadan, özgürlük kazanılmadan Tanrı tarafından kağana bahşedilen dünya nizamı sağlama şöyle dursun, fert olarak en basit tercihte bulunma hakları dahi yoktur. Tanrının bahşettiği kut ile verilen görevin yerine getirilmesi için özgür olmak gerekir. Savaşta yenilen bir Türk hükümdarın: “Şimdi ölürsem dünya durdukça kahramanlığımız, şanımız yaşayacaktır. Oğullarımız, torunlarımız başka milletlerin başbuğu olacaktır.” sözleri, esir olarak yaşamaktansa özgür olarak ölmeyi yeğlediğini gösteren çarpıcı bir örnektir (Ayaz, 2021).

İslam anlayışında insan, cüz'î irade sahibidir. Kişi, yapacağı davranışlarda özgür bir iradeye sahiptir; Allah onun eylemlerine müdahale etmez. Ancak bu özgürlük, sınırsız değildir. İnsanın kendisine ve topluma zarar vermemesi için bazı ilahi sınırlar (helal-haram) belirlenmiştir. Helal olan davranışlar teşvik ve emredilmiş; haram olan davranışlar yasaklanmıştır. İnsan, bu emir ve yasaklara uymakta serbesttir; ancak yasaklara uymamanın birey ve toplum açısından telafisi imkânsız zararları olacağı, Ad, Semûd, Lut ve Nuh kavimleri gibi geçmiş toplumlardan verilen örneklerle açıklanmıştır. Buna karşın, helal olan davranışları yerine getiren kişilerin huzur ve mutluluğa erecekleri, nihayetinde de cennete ulaşacakları belirtilmiştir. Sonuç olarak, insanın özgür iradesiyle iyi, doğru ve güzel davranışları tercih etmesi hem kişisel mutluluğunu hem de toplumsal huzuru sağlayacaktır (İslam ve İhsan, 2025).

3.2. Saygı

İnsan olmanın gereklerinden birisi de saygılı olmaktır. Saygı, öncelikle kişinin kendisine olmak üzere, canlı ve cansız her varlığa kıymet vermesidir. Bu; o varlıktan hoşnut olmak, onu olduğu gibi kabul edebilmektir. İnsan onuru için en büyük değer, kişinin saygıdeğer bir karaktere sahip olmasıdır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde eşe, ana babaya, büyüklere ve devlet büyüklerine saygı teması sıkça işlenmiştir. “Kurt komşusunu yemez” atasözü de komşuya olan saygıyı öğütlemesi

bakımından önemlidir (Kaşgarlı Mahmud, 2005, s.202). “*Kelse kişi atm a angdr örter kül-e baqqü angâr edgülikün ağzın küle.*” Birisi sana tebessüm ederek yaklaşırsa onun yüzüne sıcak küller atma (onu utandırma), O kimseyi gülen bir yüzle ve saygıyla karşıla. “*Erdem başı til*” Erdem’in başı dildir. Ağzına sahip olan, güzel konuşan kimse diğer insanlardan saygı görür (Kaşgarlı Mahmud, 2005, s.260).

Hız. Peygambere ve arkadaşlarına saygı duymayı *Salat ve selam o seçilmiş resule Yine arkadaşlarına saygı ve selam*” sözleriyle anlatan Yusuf Has Hacib, “*Bilginin kıymetini bilgili bilir / Akla saygı bilgidir gelir*” demek suretiyle bilginin değerinin ve akla (kişiye) saygının kaynağının bilgidir geldiğine işaret eder. Yusuf Has Hacib’e göre büyüğe saygı, küçüğe sevgi esastır (“*Kendinden büyüğe saygı göstermeli/Kendinden küçüğe tatlı söylemeli*”). O’na göre saygıdeğer olmanın yolu kaşındakine saygı duymaktan geçer: (“*Saygınlık istiyorsan kendin için/Ey yükselen insan, insanlara saygı göstermelisin*”) (Yusuf Has Hacib, 2019, s.331). Devlet büyüklerine değer vermek, saygı duymak gerektiğini (“*Hakan halkın büyüğü, ilin beyi / Değer vermeli ona, saygı göstermeli*”) anlatan Yusuf Has Hacib, saygıya layık kişinin topluma yararlı ve merhametli olan kimse olduğunu (“*Yararlı kişidir insanların seçkini/Merhametli kişidir halkın saygı gösterdiği*”) açıklar (Yusuf Has Hacib, 2019, s.470). İslam dininde öncelikle Allah’a, Peygamberlerine, anne-babaya, büyüklere ve yöneticilere saygı vardır. Hız. Peygamber “*Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.*” (Canan, 1995) diyerek büyüklere saygı göstermek gerekliliğine değinmiştir. Çatı değer olarak saygı değeri altında yer alan diğer değerler aşağıda incelenmiştir.

3.2.1. Duyarlılık: Türk toplumunda herkesin kendi evinin önünü süpürmesinin çok eskilerden kalan bir alışkanlık olduğu bilinir. Hatta sokakların, yolların, çarşıların temiz tutulması, kirletilmemesi, kirletilmesi halinde hemen temizliğin yapılması, çöplerin insanların yaşadığı yerlerden daha uzak yerlere götürülmesi yönünde padişah fermanlarının olduğu ve çevre bilincinin görüldüğü söylenebilir (Öztürk, 2007; Yörük, 2016). Allah Rahman Süresinin 7. ve 8. Ayetlerinde “Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık” ve İbrahim Suresi 32, 33 ve 34. ayetinde “Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın” şeklinde buyurulmuştur (Kur’an-ı Kerim, 2024). İnsana doğanın, fiziki çevrenin ve toplumun düzeninin korunması yönünde sorumluluk ve duyarlılık yüklenmiştir. Fransız şair Lamartine “Müslümanlar canlı ve cansız mahlûkatın hepsiyle iyi geçinirler: Ağaçlara, kuşlara, köpeklerle, velhasıl Allah’ın yarattığı her şeye hürmet ederler” ifadesi de doğaya verilen önemin gösterilmesine bir örnektir (Özdemir, 2001; Yörük, 2016).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde “duyarlılık” değeri “Kendisine, içinde yaşadığı topluma, kültürel zenginliklere, tüm varlıklara değer vermek; sürdürülebilirliği önemsemeyi ve afetlere karşı hazırlıklı olmak” şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 2025, s.133). Duyarlılık sadece çevreye yönelik değil aynı zaman da başka toplum ve kültürlerle kıymet vermeyi de kapsamaktadır. Hız. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye Hicretinden sonra burada kurduğu devlet içinde Hristiyan, Yahudi azınlıklar da vardı. Medine Vesikası (Medine Anayasası) ile onlara karşı duyarlı davranmış ve haklarını teslim etmiştir. Medine Vesikası ile orada yaşayan Müslüman olsun, gayrimüslim olsun, tek toplum kabul edilmiştir. Hız. Peygamber’in Medine Vesikası’nda azınlık hakkı verdiği ilk toplum, Yahudilerdir. Onlara, can güvenliği ve mal güvenliği konusunda garanti vermiş ve din işlerinde tamamen özgür bırakmış, bütün haklarını koruma altına almıştır. Hız. Peygamber daha sonra azınlık statüsünde olan Müşrik Araplara da aynı duyarlılığı göstermiştir. Medine’de bu üç toplum; Müslümanlar, Yahudiler ve Müşrik Araplar birlikte huzur ve güven içinde yaşamışlardır. Hatta Hız. Peygamber Mekke’yi

fethettiğinde orada bulunan Arap Müşriklere rahat, huzur ve güven içinde yaşayabileceklerini, herhangi bir şekilde onlara esir muamelesi yapılmayacağını da belirtmiştir (Kelebek, 2010).

Türkler, aynı şekilde yönetimi altında bulunan azınlıkları ötekileştirmemiş; herhangi bir toplum, grup veya bir kesime yönelik ayrımcılık veya tarihi düşmanlık yapmamışlardır. “Anti-Semitizm” (Yahudi düşmanlığı), siyahi toplumlara karşı ırkçılık vb. şeklinde yabancılara düşmanlık pek görülmemiştir. Bunda; Türklerin farklı coğrafya ve kültürler içerisinde geçen uzun asırlara dayalı tarihi ve Orta Doğu ve Akdeniz Dünyası’nın uzun senelere dayanan eski medenî, yerleşik ve köklü kültürünün de etkisi vardır (Yetişgin & Özdamar, 2016).

Selçuklular, Anadolu’da kurulan Türk beylikleri -Saltuklular, Artuklular, Mengücekler ve diğer beylikler- Osmanlılar azınlıklar ve Müslümanlar arasında bir uyum sağlamış ve devlet olarak herkesi koruyarak yönetmişlerdir. Müslüman olmayan halk için çıkarılan kanunlarla devlet, halkın keyfi uygulama altında sıkıntı görmesini önlemeye çalışmış, onların rahat ve güvenilir bir yaşam sürmelerine destek vermiştir. Türkler halk yönetiminde adalet anlayışını ön planda tutmuşlardır. Hatta yönettikleri coğrafyada halkın en iyi şekilde yönetilmesi amacıyla eski Roma, Türk ve Bizans hukuk ve idarî kaidelerini sürdürmekte bir sakınca görmemişlerdir. Müslüman ve Müslüman olmayanların, farklı dinî ve etnik grupların huzur ve güveni için imparatorluk sınırlarında yeni kanunlar yapılmasına, farklı hukukî uygulamaların oluşturulmasına fırsat tanınmışlardır. Avusturyalı yazar Du Loir, Les Voyages du Sieur Du Loir adlı eserinde Türklerin yönetim anlayışını şu sözlerle övmüştür: “Hiç Şüphesiz ki ahlâk bakımından Türk siyasetiyle medenî hayatı bütün cihana örnek olabilecek vaziyettedir” (Yetişgin & Özdamar, 2016, s.171).

3.2.2. Merhamet: Merhamet, insanlara ve hayvanlara sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmaktır. İslam, insanlığa merhameti yaymak için Allah tarafından gönderilmiş bir dindir. İnsanlar arasında merhamet ve sevgi yaygınlaştığında, güvensizlik, huzursuzluk ve kargaşa ortadan kalkar. Kur’an-ı Kerim’de (2024) Hz. Peygamberin şefkatli ve merhametli olduğu, merhametli olduğu, Allah’ın merhametlilerin en merhametlisi olduğu farklı ayetlerde açıklanmıştır Bu ayetlerin yanında Hz. Peygamber’in merhametle ilgili birçok hadisi de vardır: Hz. Peygamber ölmek üzere olan torununu getirdiklerinde gözleri yaşarır. Bunun üzerine Sa’d b. Ubade, “Ey Allah’ın Resülü bu gözyaşı nedir?” diye sorunca Peygamberimiz: “Bu rahmettir. Allah onu sevdiği kullarının kalbine koymuştur. Allah ancak yumuşak kalpli kullarına merhamet eder” (Buhârî, 1994). “Birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkatte mü’minlerin misali, bir bedeninin misalidir. Ondan bir uzvu rahatsız olsa diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararetle ona iştirak ederler.” (Buhârî, 1994; Nevevi, 2016).

3.2.3. Estetik: Sözlükte güzellik duygusu ile ilgili olan demektir (Demiray 1981). Estetik insan elinden çıkma ve güzelliği yansıtan sanatla karşımıza çıkmaktadır. Allah bir ayetinde “Size suret verip, suretinizi en güzel şekilde yaratmıştır” diyerek; insanı güzelliğin, estetiğin timsali olarak belirtmiştir. Hz. Peygamber de “Allah güzeldir, güzel olanı sever” (Nevevi, 2016) diyerek estetiğin kaynağının Allah olduğunu hatırlatmıştır. Kâinat O’nun estetiğinin, güzelliğinin yansımasıdır (Hadislerle İslam, 2025).

Türk sanatının ilk dönemlerinde altın işlemeli kılıçlar, altın-gümüş kemer tokaları, yine değerli madenden döğmeler, küpeler, ok mahfazaları, altın-tunç heykeller ve diğer mücevherler vardır. Uygur Türklerinde sanat gelişmiş olup; manihaist freskler (manihaist sıva üzeri Uygur resimleri), renkli resimler, minyatürler, heykeller, ciltli kitaplar önemli yer tutmaktadır. Türklerde hayvan figürleri önemlidir; mimaride, para, halı, kilimlerde yer alır. Balbal denilen

taş heykel yontma sanatı gelişmiştir. Selçuklularda kartal kabartmaları ön plana çıkmıştır. Türk büyükleri sırmalı ipek giysiler giydikleri, hakanların çadırında ince işlemeli küçük altın heykeller, vazolar bulunduğu ifade edilir. İstemi Han'ın altın yaldızlı ve tekerlekli tahtı, onu kaplayan ipek örtüsü, sırmalı yastıkları da estetiğe örnek olarak verilebilir. Türklerin ikinci döneminde İslam'la tanışmalarıyla birlikte büyük göz alıcı yapılar dikkat çekmektedir. Bu yapılar karşımıza; cami, medrese, kervansaray, türbe ve şifahaneler olarak çıkmaktadır (Kafesoğlu, 1995).

Özellikle tek boyutlu resim sanatı olan ve tarihi olayları anlatan minyatür, ebru, hat ve tezhip sanatlarını Türklerde süsleme sanatı olarak sayabiliriz. İslam mimarisinin geçmişten günümüze pek çok örnekleri vardır: Mescid-i Nebevi, Şam Ümeyye Camii, Kudüs Kubbetüssahra, Ürdün Kusayr-ı Amra, Kurtuba Ulu Camii, Samerra Ulu Camii, Fustat Tolunoğlu Ahmet Camii, Divriği Ulu Camii, Süleymaniye Camii, Selimiye Camii, Hindistan Taç-Mahal vb. (Çam, 1994). Türkler dokudukları halı ve kilimlerde estetik derinliği olan ve belirli anlamlara gelen bazı motifler kullanmışlardır. Bunlar; “hayvan (kuş, ejderha, akrep, yılan, kurtağzı, kurt izi, böcek), bitki (ağaç, yaprak, çiçek, meyve), geometrik (üçgen, kare, dikdörtgen, altıgen, sekizgen), karışık (madalyon, rozet, çengel, sütun yazı, harf, vazo) ve simgesel (kuş, hayat ağacı, el, tarak, ibrik, kandil) motiflerdir” (Oyman, 2019:7). Halı ve kilim dokuma Türk kültüründe çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Türk kadınları duygu ve düşüncelerini kilim motiflerine yansıtarak anlatmışlardır. Türk kültüründe kilim motifleri estetiğin ve sembolik mesajların en güzel örnekleridir.

3.2.4.Temizlik: Medenî ve ahlaki erdemlere sahip insan, hem maddî (vücut, elbise, çevre) hem de manevî (akıl, dil, kalp) temizliğine riayet eden kişidir. Özgür iradesiyle hem kendisini hem çevresini temizleme yeteneği insanda mevcuttur. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim (2024), namaz kılınan yerin temiz olmasını, güzel elbiseler giyilmesini ve israf etmemeyi, her türlü pislik ve kötülükten uzak durmayı; her türlü kirden temizlenenlerin kurtuluşa ereceğini buyurmaktadır. Hz. Peygamber, temiz olmayı Müslümanlığın vasıflarından bir tanesi olarak görmüş ve temiz yaşamıştır. O hadislerinde temizliğin imanının önemli kısmını oluşturduğunu (Nevevi, 2016); Allah'ın temiz olduğunu, temiz olanları kabul ettiğini, helal olanın yenilmesinin gerektiğini, iyi güzel olan işlerin yapılmasını belirtmiştir (İslam ve İhsan, 2025).

İlkçağlarda insan, temizliği bir bütün olarak değerlendirmiş; manevî kirlenmeyi, maddî kirlenmenin bir parçası olarak görmüştür. Bu kirlenmeden arınmanın, belirli ritüel davranışlarla mümkün olacağına inanılmıştır. Temiz giysiler giymek, yıkanmak ve güzel kokular sürünerek Tanrıların hoşnut olacağı fikri doğmuştur. Sümerler (M.Ö.4000), sağlıklı bir yaşam için banyo yapmaya, vücut temizliğine ve kişisel bakıma önem vermişlerdir. Antik Mısır'da (M.Ö. 3000-2000) vücut temizliği, yıkanma ve saç-sakal kesmeyi zorunlu olarak uygulamışlardır. Anadolu'da yaşamış olan Hititler'de (M.Ö. 2000) Tanrılar adına uygulanan ritüellerin insanın, toplumun ve şehrin arınması/temizlenmesi amacıyla yapıldığı görülür (Kozak, 2023).

İlk yerleşik hayata geçen Uygur Türkleri, evin kısımlarında banyo ve tuvalet kullanmışlardır. Ayrıca temizliğe verilen değeri anlatan bazı sözler kullanmışlardır. “kirsiz arıg süzük bügülüg bir et'üz” lekesiz, temiz bir bedene büyüğü beden denilmiştir. Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig'de temizlik konusunda; “arıglıkı sevmiş turur bir bayat / arıglık bile er bulur edgü at” Allah'ın temizliği sevdiğini ve temizlikle insanın iyi ad ve ün kazanacağını söyler. “Yüzü körki körklüg kerek hem yülüg/togan ersig ünlüg sözi belgülüg” vezirin yüzü ve giyiminin güzel tıraşlı olmasını, tok sesli ve açık sözlü olmasını anlatır. “Yırak tutgu aşta arıgsız kişi/arıgsız kişining arıgsız işi” sofrada adabından bahsederken temiz olmayan kimsenin yemekten uzak tutulmasını ve temiz olmayan kişinin işinin de temiz olmayacağını söyler. “Arıg

bolsa aşçı arıg aş birür/arıg bolsa aş suv seve ked yilür” hükümdara hizmet eden aşçının özelliklerini sıralarken aşçının temiz olması gerektiğini “aşçı temizse temiz yemek verir; temiz yemek de seve seve yenir” diyerek açıklar (Bozok, 2018).

Divanü Lûgat-it-Türk’te temiz kavramı için şu ifadeler kullanılmaktadır: Türkler temiz olan bir şeye “ang” der ve bu “aradı nerig” nesne temiz oldu ifadesinden gelmektedir (Küpoğlu, 2005:16), “andı” temiz oldu (Küpoğlu, 2005) anlamına gelirken “arrıg nen” pek temiz nesne (Küpoğlu, 2005:151) demektir. “Taylang er” zarafetli ve güzel, siması temiz, giysileri şık kimse anlamında genellikle gençler için kullanılmıştır (Küpoğlu, 2005). “Silig er” kavramı zarafetli, temiz, yakışıklı, tatlı dilli adam anlamına gelir (Kaşgarlı Mahmud, 2005).

Türk İslam toplumu için temizlik dinin ve kültürün belirgin unsurlarındandır. Kur’an okuma, namaz ibadeti gibi dini ritüeller için abdest almak şarttır. Bunun yanında bedeninin temizliği önemlidir. Boy abdesti farz olan bir temizlenme ritüelidir. Hz. Peygamber, cuma günü yıkanmanın, temiz elbise giymenin ve güzel koku sürünmenin güzel bir davranış olduğunu vurgulamıştır (Nevevi, 2016). Türk-İslam kültüründe evlerde mutlaka yıkanacak bir alan (banyo, çağ) bulunur; köy ve şehirlerde ise hamamlar mevcuttur. Türk hamamları, mermer yapısı, kubbesi, göbek taşı, aslan başlı çeşmeleri ve kurnalarıyla mimaride önemli bir yer tutar. Bu yapılar hem toplumsal yaşamın hem de temizlik kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur (Hadislerle İslam, 2025).

3.3. Sorumluluk

Sorumluluk, insanın kendisine, çevresine ve topluma karşı olan görevlerini bilmesi ve bu görevleri yerine getirmesidir. Bu sorumluluklar değişik rollerle karşımıza çıkmaktadır. Anne-baba olarak, vatandaş olarak, personel olarak, yönetici olarak ve hatta kul olarak Allah’a karşı sorumluluklarımız vardır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de, insanın başıboş yaratılmadığı belirtilerek insana kulluk sorumluluğu yüklenmiştir. İnsan dışındaki varlıkların da yaratılma gayesi ve sorumluluğu vardır ki tüm varlıklar bir sebebe göre yaratılmıştır (Kur’an-ı Kerim, 2024). Kur’an-ı Kerim’de (2024), Hz. Âdem’e halifelik verilmesi “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*” şeklinde duyurulmuştur. Hz. Âdem, kendine özel olarak verilen aklını, iradesini ve bilgisini kullanarak dünyada, yaratılmışların üzerinde birtakım yetkileri olabilecek ve dünyayı imar edecek; yeryüzünde ibadet ve itaat edecek, Rabbinden aldığı emirlerle orayı imar edip düzene koyacak, ekini ve nesli bozanlarla mücadele ederek çevreyi ve insanlığı koruyacaktır (Süngü, 2025). Bu sorumluluk bilinci ile insanların yaşadıkları dünyaya yönelik görevleri olduğu belirtilmiştir. Sorumluluğunun bilincinde olan insan dürüst, güvenilir, erdemli kısacası saygıdeğerdir. Millî Eğitim Bakanlığının Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde sorumluluk, becerilerin davranışa dönüştürülmesi için eğilimler arasında belirtilirken insanın hem kendisi hem de çevresiyle ilişkilerinde duygu, düşünce ve davranışlarını biçimlendirmesi halinde bir değer olacağı şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 2025).

3.3.1. Sabır: Sabır, insanın beklemeyi bilen, zorluklara tahammül eden, aceleci olmayan yönüdür. İnsanlar karşılaştıkları olumsuzluk ve rahatsız edici durumlarda isyan etmeden mantıklı çözüm yolları arayarak, bu şekildeki duygu ve davranışları neticesinde mutlu ve huzurlu olurlar. Sabır kişiye olgunluk vererek, hata ve yanlışla düşme riskini asgariye indirip başarıya ulaşmasını sağlar. Tahammülsüz insanlar kriz yaratır, karamsar bakış açısıyla yıkıcı davranışlar sergileyerek toplumda kargaşaya neden olabilirler. Kur’an-ı Kerim’de (2024) insanın korku, açlık, can ve mallarının eksiltilmesiyle sınanacağı, bu sınamada sabredenlerin ödüllendirileceği açıklanmıştır. Hz. Peygamber, sabrın ışık olduğunu, sabredenlere Allah’ın

dayanma gücü verdiğini, yine Allah’ın sabredenlere hayırlı ve geniş ikramda bulunduğunu (Nevevi, 2016; Hadislerle İslam, 2025) söylemiştir.

İnsanların en erdemlisi olan peygamberlerin hayatını incelediğimizde sabır timsali insanlar olduğunu görürüz. Eyyûb Peygamber sabrı ile insanlığa örnek olmuştur. O önce ailesini ve servetini kaybetmiş daha sonra ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Zor bir hayat yaşamış ve zorluklara karşı isyan etmediği, sabrettiği için Allah tarafından mükâfatlandırılmıştır. İbrahim Peygamber, Nemrut isimli zalim hükümdarın azabına uğramıştır. Nemrut, İbrahim Peygamberi zindana atmış, bununla da yetinmeyip büyük ateş yığını içine mancınıklardan fırlatmıştır. İbrahim Peygamberin bu işkenceler karşısında sabrı Allah tarafından mükâfatlandırılmıştır (Gürtunca, 1982). Tüm Peygamberler gönderildikleri toplumlar tarafından başlangıçta kabul görmemiş, işkence ve sıkıntılara maruz kalmışlardır. Hz. Peygamber, zulüm ve işkence gören peygamberlerin sonuncusudur. Toplumu tarafından dışlanmış, boykot edilmiş, davasından dönmesi için büyük vaatlerde bulunulmuştur. Hatta buna muvaffak olamayınca öldürmeye bile teşebbüs etmişlerdir. Hz. Peygamber, bu durum karşısında sabır örneği göstermiştir (Algül, 2016).

3.3.2. Tasarruf: Tasarruf, malı ihtiyaç hâlinde ve yeteri kadar kullanmaktır. Türk kültüründe israf da cimrilik de istenmeyen bir durumdur. Orta yolu tutmak yani tasarruf etmek gerekir. Paylaşmaya özendirmek, ihtiyacı olan insanları sevindirmek, toplum ve millet olmanın gereği olarak görülmektedir. Tasarruf etmek ileride telafisi mümkün olmayan zararların önüne geçmektir. Kur’an’da yer alan Hz. Yusuf’un kıssası tasarrufa en güzel örnektir. Hz. Yusuf’un devletin sahip olduğu ürünleri yedi yıl tasarruf ederek kullanması, gelecekte vuku bulan yedi yıllık kıtlık dönemini rahat geçirmelerini sağlamıştır.

Yüce Allah Kur’an’da israf edenleri sevmediğini, akrabaya, yoksula, yolcuya yardım etmeyi, israftan kaçınmayı, israf edenlerin şeytanın dostu olduğunu, Allah’ın has kullarının ne israf ne de cimrilik ettiğini, bilakis orta yolu tuttuğunu, kınanan ve pişman olan kimselerden olmamak için cimrilik ve israftan uzak olmak gerekliliğini hatırlatmıştır (Hadislerle İslam, 2025). Hz. Peygamber ise dere/ırmaktan abdest alınsa bile israf edilmemesi gerektiğini (İslam ve İhsan, 2025), Allah’ın israf etmeyi hoş karşılanmadığını (Buhârî, 1994) vurgulamıştır.

Dinin önemli davranışlarından biri de cömertliktir. Peygamberlerin dine çağırdıkları insanlardan beklentileri olmadığı gibi insanlara yardım etmeyi, mallarından onlara vermeyi yeğlemişlerdir. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber “Veren el alan elden hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. Kim insanlardan bir şey istemezse, Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tokgözlü olursa, Allah onu zengin kılar.” (Buhârî, 1994) diyerek bunu etrafındaki insanlara bizzat yaparak ve yaşatarak öğretmiştir.

3.3.3. Çalışkanlık: İslam kültüründe çalışmak, ibadet sayılmıştır. Her peygamber bir meslek sahibi olup kendi emeğiyle kazanmış ve hayatını idame ettirmiştir. Hz. Peygamber, ticaret kervanlarından mal alıp satarak geçimini sağladı. Bazı peygamberlerin yaptığı mesleklere baktığımızda; Hz. Âdem çiftçi, Hz. Nuh marangoz, Hz. Salih tüccar, Hz. Yakup çoban, Hz. Yusuf sarayın mali işlerinden sorumlu yönetici, Hz. İsmail kara-deniz avcılığı yapmıştır (Akçay, 2018; Yıldırım & Çelik, 2010). Kendi emekleri ile çalışıp geçimlerini sağlamışlardır. Hz. Peygamber’in Hz. Davud Peygamber için söylediği söz bu gerçeğe açıklık getirmektedir: “Davud Aleyhisselam ancak elinin emeğiyle kazandığını yedi.” (Buhârî, 1994).

Türk kültüründe çalışmanın önemi ile ilgili pek çok atasözü vardır: “Bağa bak üzüm olsun üzüm yemeye gözün olsun.” “Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur.”, “Çalışan demir

pas tutmaz.”, “Boş gezmekten, bedava çalışmak yeğdir.”, “Er olan ekmeğini taştan çıkarır.”, “Yazın gölge hoş, kışın çuval boş”, “Ağustosta gölge kovan, zemheride karın ovar” atasözleri tembelliği yererek çalışmaya özendirilmektedir. Çalışmayı teşvik eden atasözleri de bulunmaktadır: “Akan su çukurunu kendi kazar.”, “Çiftçinin ambarı sabanın ucundadır.”, “Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıptır.”, “Faydasız baş, mezara yaraşır.”, “Gençlikte taş taşı, kocalıkta ye aşı”, “İşine hor bakan, boynuna semer takar”, “Karıncadan ibret alan, yazdan kışı karşılar.”, “Kurda neden boynun kalın demişler? Kendi işimi kendim görürüm de ondan demiş.”, “Sen işlersen mal işler insan öyle genişler.”, “Toprağı işleyen ekmeği dişler.”, “Yazın sıcakta terleyen, kışın soğukta üşümez.”, “Zahmetsiz rahmet olmaz.” (Akçay, 2018).

Türk Destanlarında, Hakan ve Kaanların il (devlet) yöneticisi ve başarılı komutan olmaları yanında bazı meslekleri icra ettikleri de anlaşılmaktadır. Oğuz Destanı’nda Oğuz Kaan’ın kağını (Kanglı Boyu) arabasını icadı ile kayığın (Kıpçak Boyu) icadı anlatılmaktadır. Ergenekon Destanı’nda ise Türklerin sürgün yurdundan çıkışının demircilerin çalışmaları ile gerçekleştiğini açıklamaktadır (Akçay, 2018).

Kur’an-ı Kerim’de çalışmayı özendiren ve çalışmanın önemini vurgulayan ayetlerde erkek ve kadın için çalışıp kazanarak hayırlı şeyleri Allah’ın lütfu ile isteme; Allah’ın verdiği servetin hem dünya hem ahiret yurdu için harcanması gerekliliği; insanın çalışmasının karşılığını alacağı vurgulanmıştır (Hadislerle İslam, 2025).

3.3.4. Mütevazılık: Karşıdaki insanları olduğu gibi kabul etme, saygı duyma, onlara karşı hoşgörü ve sevecenlikle yaklaşmaktır. Kutadgu Bilig, Divanü Lûgat-it Türk ve Eski Uygur Türkçesinde “alçak gönüllülük” kelimesi mütevazılık anlamında kullanılmıştır. Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgat-it Türk “silig”; Eski Uygur Türkçesi “oğlağı ve ögük” kelimeleri gönül alıcı söz, tatlı dil anlamında kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de “sevüg”, Divanda “ödhik/üdhik”, Uygur Türkçesinde “sävüg” kelimesi “sevgi” kelimesi anlamında kullanılmıştır (Çanak, 2019).

İster alçak gönüllülük ister alıcı söz/ tatlı dil ve sevgi kelimeleri mütevazılığın insanda tezahürüdür. Mütevazı insan, insanlara tatlı dille yumuşak şekilde hitap eder. Sevgi dolu bir insandır, girdiği ortamı neşelendiren ferahlatan bir yapıya sahiptir. Onda insanları kucaklayıcılık ve gönül zenginliği vardır. Kutadgu Bilig’de insanlara merhametli ve affedici, mütevazı olmaları tavsiye edilir ki şöyledir: “Bey dediğin insan akıllı, bilgili, cömert ve mütevazıdır.”, “İnsan iyilik sahibi, edepli alçakgönüllü ve düzgün davranışlı olmalıdır.”, “Hakan güler yüzlü, tatlı dilli ve mütevazı olmalıdır.”, “Komutan, olumlu davranışlı, alçakgönüllü olursa halk arasında sevilir.” (Yusuf Has Hacib, 2019).

Âl-i İmrân Süresinde; Yüce Allah Hz. Peygamber’in kaba ve katı yürekli olmadığı, mütevazılığı, hoşgörülülüğü, sevecenliği ve affediciliğinden dolayı insanların onun etrafında toplandıklarını ve ona inandıklarını açıklar (Kur’an-ı Kerim, 2024). Hz. Peygamber, huzuruna titreyerek ve korkarak giren bir bedeviye “Sakin ol kardeşim! Ben bir kral veya hükümdar değilim. Kureys’ten, Güneş’te kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum!” diyerek onu sakinleştirmiş ve ne kadar mütevazı olduğunu göstermiştir (İslam ve İhsan, 2025).

İslam öncesinde Türk halkı ve hükümdarları da mütevazı insanlardı. Chao/Hun hükümdarı Shih Lo, kendisi için yapılacak cenaze töreninde halkının mütevazı olmalarını, özel kıyafet giymemelerini, cenaze aracı dışında farklı gösterişli bir araç istemediğini, mezarına değerli eşyaların konulmamasını, sade bir cenaze töreni yapılmasını vasiyet eder. Diğer hakanlardan Attila son derece mütevazı bir hayat yaşar, elinde büyük güç ve imkân olduğu halde sıradan bir hayat sürer. Kendine görkemli bir saray değil ahşaptan bir saray yaptırır, gelen

konuklarına gümüş tabaklarda yemek ikramı yapılırken kendisine tahta tabakta yemek getirilmesini istediği anlatılır. Manas Destanı’nda yer alan bilgilere göre Hakan Manas, kendini han seçmek isteyenlere; “Türk evlatları, işte buradasınız. Benden başkasını han seçiniz.” diyecek kadar mütevazıdır (Çanak, 2019, s.38-39). Mütevazılık insanı yücelten ve kişiyi toplum nazarında yükselten bir değerdir.

3.3.5. Mahremiyet: Özgürlük, “İnsanın, her türlü dış etkiden bağımsız olarak kendi istencine, kendi düşüncesine göre karar vermesi” durumudur. Ancak dünyada sonsuz ve sınırsız bir özgürlük alanına sahip olunması mümkün değildir. Toplumun bir ferdi olarak her insanın bir özel alanı vardır ve başkasının düşünce ve davranış alanının sınırına girmek mahremiyeti ihlal etmek anlamına gelir. Çünkü bir kişinin düşünce ve davranışları, diğer insanların özel alanını sınırlayacak nitelikte olmamalıdır. Toplumda bir arada yaşam sürdürmenin gereği olarak, toplumun diğer üyelerinin mahremiyetine saygı göstermek zorunludur. Toplumun huzur ve güveni, bu saygının korunmasıyla gerçekleşir ve mutlu bir toplum böyle tesis edilir. Diğer insanlarla ilgili her alanda izin almak, insanın birbirine olan saygısının ifadesidir. Bu konuyla ilgili hadisler baktığımızda Hz. Peygamber; “İzin istemek üç defadır. İzin verilirse girsün, verilmezse geri dönersün.” (Bûharî, 1994) buyurmuştur. Abdullah ibni Ömer’den rivayet edildiğine göre: “Çocuklarından biri erginlik çağına girince, onun odasını ayırırdı. Artık o çocuk, izin almadan babasının yanına girmezdi.”, Câbir ibni Abdillâh şöyle demiştir: “Bir adam evlâdının, yaşlı da olsa annesinin, ayrıca kardeşinin, kız kardeşinin ve babasının yanına girerken onlardan izin almalıdır.”, Tâbiin âlimi İbni Cüreyc ise şöyle demiştir: “İzin almak bütün insanlara farzdır.” (Kandemir, 2015).

Osmanlı geleneğinde evin mahremiyeti kapıda başlamaktadır. Gelen kişinin kadın, erkek veya çocuk olduğunu belirtmesi ve ev sahibinin ona göre hareket etmesini sağlayan kapı tokmakları kullanılmıştır. Buna göre “kapının sağ kanadı üzerinde yer alan tok sesli büyük tokmak erkeğe, sol kanadı üzerinde yer alan tiz sesli, naif görünümlü tokmak kadına ve sağ kanadın alt kısmında bulunan ince sesli küçük tokmak ise “el ulağı” adı verilen evden eve mesaj götürüp getiren çocuklara aittir.” (Aktaş, 2023). Her şeyi toplum içinde anlatılmaması sır ve mahremiyete riayet edilmesi insani ve erdemli bir davranıştır. Nitekim Hz. Peygamber: “Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, ...!” (Buhârî, 1994) diyerek mahremiyete gereken özenin gösterilmesini istemiştir.

3.3.6. Sağlıklı Yaşam: Yaşam kutsaldır ve Allah’ın insanlara verdiği her şey birer emanettir. Allah ahiret gününde insana ömrünü nasıl geçirdin diye soracak ve insanı dünyadaki yaşantısından sorumlu tutacaktır. İslam’da korunması gereken beş husus vardır. Bunlar: Dinin korunması, aklın korunması, canın korunması, neslin korunması, malın korunmasıdır. Can kişide emanettir, onu korumak kötü davranış ve alışkanlıklardan uzak olmak gerekir. İnsan; aklını bilim, kalbini inanma, bedenini de sporla güçlü ve sağlıklı hâle getirir. Hatta Hz. Peygamber, “İnsana, yaşaması için birkaç lokma yeter. (Güçlenip daha çok çalışmak için) çok yemek isteyen, karnının yani midesinin üçte birini yemekle doldursun, üçte birini suya ayırsın, üçte birini de rahat nefes alması için boş bıraksın.” (Nevevi, 2016) buyurmuştur.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte birçok iş makineler tarafından yapılmaktadır. Bu durumda insanın hareket kabiliyeti günden güne azalmakta ve beraberinde kilo alma gibi bedensel hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Hareketsizlik ve iş monotonluğu kişilerde ruhsal sorunlara da sebep olabilmektedir. Savaş kültürünün yaygın olduğu dönemde askerin çevik olması için spor yapması gerekliydi. Bu sebeple Türklerde okçuluk, avcılık, cirit ve atlı oyunlar/sporlar yapıldığı bilinmektedir. Hatta günümüzde polo oyununun atası kabul edilen çevgan oyunu Orta Asya Türkleri arasında ve zamanla tüm Asya’da oynanır olduğu

söylenabilir (Eyduran, 2009). Hun Göktürk ve Uygur Türklerinin okçuluk ve diğer savaş sporlarında mahir oldukları tarihi kaynaklarda geçmektedir. Hatta Hun hükümdarı Mete'nin ok atma konusunda oldukça başarılı olduğu da bilinmektedir (Dever & İslam, 2015). Sağlıklı bir toplum için iyi beslenme ve spor yapmanın gerekliliği bir gerçektir.

4. Sonuç ve Öneriler

Değerlerin iyiyi ve doğruyu vurgulayan evrensel kavramlar olarak kabulü ve sürdürülmesi, dünyanın her yerinde eğitimin vazgeçilmez bir bileşeni şeklinde kendini göstermektedir. İnsanın herhangi bir konuda eğitim yoluyla sahip olduğu bilgi veya davranış; kendisine, çevresine ve insanlığa fayda sağladığı zaman önem kazanacaktır. Değerlerin her toplumun kendi tarihi ve kültürü ile harmanlandığında yeni nesillere aktarılmasının daha rahat ve anlaşılabilir olacağı öngörülmektedir. Yakın çevresinde ve köklerinde iyi ile doğrudan gelen kazanımların farkında olan insanın, iyi ve doğrunun kaynağı olan değerleri kabullenmesi ve özümsemesi daha mümkündür. Hayatını idame ettirirken beşerî ihtiyaçlarını gideren insan; aklının, kalbinin ve ruhunun ihtiyaçlarını da giderebildiği zaman kendini gerçekleştirebilir.

Bu araştırmada; Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin "köklerden geleceğe" genel bakışından hareketle "Erdem-Değer-Eylem Çerçeve" planı doğrultusunda ele alınan "Adalet" başlığı altında "sevgi", "dostluk", "vatanseverlik", "yardımlaşma", "dürüstlük", "aile bütünlüğü" ve "özgürlük" değerleri; "Saygı" başlığı altında "duyarlılık", "merhamet", "estetik", "temizlik" değerleri; "Sorumluluk" başlığı altında "sabır", "tasarruf", "çalışkanlık", "mütevazılık", "mahremiyet", "sağlıklı yaşam" değerleri Türk ve İslam kültürünü yansıtan kaynaklardan faydalanılarak açıklanmıştır. Araştırma; insanı huzura kavuşturma çabasının, huzurlu aile ve mutlu toplum oluşturma gayretinin ve yaşanabilir bir çevre oluşturma ihtiyacının toplumsal hedefler arasında her dönem yer aldığını ve milli-manevi değerlerle beslendiğini ortaya koymaktadır.

Sağlıklı bir kişilik yapısı; insanın kişisel anlamda tekâmülü, sosyal açıdan yaşadığı topluma uyumu ve fiziksel çevresiyle etkileşimi ile doğrudan ilişkilidir. Bu noktada kişilik yapısının temel taşlarından biri olan değer; insanın hem kendisi hem de çevresiyle ilişkilerinde duygu, düşünce ve davranışlarını biçimlendirir. Değer; kişinin varoluşsal olarak anlam kazanmasına, hayata anlam katmasına, kendi içinde ahenkli olmasına, ahlaklı ve erdemli bir kişilik yapısı kazanmasına ve böylece tekâmülüne hizmet eder. Diğer yandan içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesine ve nitelikli toplumsal ilişkiler geliştirmesine kılavuzluk eder. İnsanın sosyal ve fiziksel çevresiyle ilişkilerinde olumlu kişilik özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan değer; insan, toplum ve çevre açısından gerekli bir yapıdır.

Erdemler, eğitim-öğretim etkinlikleri sonucunda kişiye kazandırılması hedeflenen kişiliğin güçlü yanlarını ifade etmektedir. Bu erdemlere kişiler yaşantıları sonucu geliştirdikleri değerler aracılığıyla ulaşabilmektedir. Kişinin sahip olduğu değerler ise eylemlerinde kendini göstermektedir. Bu bakış açısı ile tutarlı olarak Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde kişiyi erdemlere ulaştıran ve dahası eylemleri aracılığıyla gözlemlenebilen değerler, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ile kavramsallaştırılmaktadır. Modelde yer alan değerlerin temel dayanağını kendi medeniyet dünyamızın referansları olan millî ve manevi değerlerimiz oluşturmuş, değerlerin evrensel boyutu da göz ardı edilmemiştir. Modelin ana hedefi; eylemlerden değerlere, değerlerden erdemli insana, erdemli insandan ise nihai hedef olan "Huzurlu Aile ve Toplum" ile "Yaşanabilir Çevrede Huzurlu İnsan" a ulaşmaktır.

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nde çatı değerler etrafında kümelenen bir değer çerçevesi sunulmaktadır. Çatı değerler, diğer bütün değerler ile yoğun kesişim noktaları olan değer yapılarını ifade etmektedir. Modelde saygı, sorumluluk ve adalet; çatı değerler olarak yer almaktadır. Kişisel hayat açısından önemli olan tasarruf, sabır, mahremiyet, mütevazılık, sağlıklı yaşam ve çalışkanlık değerleri insan; sevgi, dostluk, özgürlük, dürüstlük, vatanseverlik, yardımseverlik ve aile bütünlüğü değerleri aile ve sosyal çevre; temizlik, duyarlılık, estetik ve merhamet değerleri ise fiziksel çevre alanlarında yer almaktadır. Değerlerin ilgili olduğu alana karar verilirken daha çok katkı sağladığı alan dikkate alınmıştır. Erdem- Değer-Eylem Çerçevesi; eğitim öğretimde mutlaka yer alması gereken değerleri içermesi açısından sade, değer alanları ve değerlerin birbirleriyle ilişkileri açısından tutarlı, kolay uygulanabilir olması açısından da kullanılabilir olarak tasarlanmıştır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli öğretim programları, erdemli insanı yetiştirmek için erdemlerin alt boyutları olan değerleri ve eylemlerini programlar arası bileşenler olarak ele almaktadır. Böylece değerler programın diğer öğelerinden, becerilerden ve alan içeriğinden ayırık bir şekilde değil programa kaynaşık olarak işlenmektedir. Bu yolla değerlerin bağlama uygun olarak desteklenmesi ve içselleştirilmesinin kolaylaştırılması hedeflenmektedir. Bu noktada değerler ünite/tema/öğrenme alanı ile tutarlı biçimde öğrenme-öğretme yaşantılarında ele alınmaktadır. Değerler programın dikey düzleminde hiyerarşik bir yapıda değil, öğrencilerin gelişim özellikleri de göz önünde bulundurularak birikimli bir yapıda desteklenmektedir. Nihayetinde, programın diğer bileşenleri ile bütüncül bir şekilde ve öğretim sürecinin doğasına uygun olarak kişilerin sahip olduğu değerlerin gelişimine ve içselleştirilmesine katkı sağlanmaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli “Erdem-Değer-Eylem Çerçeve” planında yer alan değerler ile yeni nesillerin iyi, güzel, doğru insan ve vatandaş olarak yetişmelerine katkı sağlamak amacıyla hazırlandığı geçmişten günümüze tekrar eden güzel örneklerle kendini doğrulamaktadır. Millî ve manevi kimliği şekillendirmek, köklerden gelen değer ve erdem davranışlarla bezeli zengin kültürel mirasın günümüz gerçekleriyle harmanlanarak geleceğe hazır bireyler yetiştirmek hem birey hem toplum açısından oldukça önemli bir hedeftir. Bu hedef Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin temel vizyonunu ortaya koymaktadır.

Köklerden geleceğe yaklaşımıyla hazırlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde Türk İslam kültürünün yetiştirdiği karakterlerin bulundukları coğrafyalarda bıraktıkları ölmez eserlerin ve beraberinde örnek davranışlarının da ortaya konulması gerekmektedir. Öğrenenlerin millî ve manevi değerlerin nasıl oluştuğu, kimlerde davranış hâlinde görüldüğü ve bu davranışların eğitim ortamlarında somutlaştırılarak tekrarlanması ve sonuçlarının yorumlanması değerler eğitimi sürecine katkı sağlayacaktır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli öğretim programlarında yer alan değerlerin özümsebilmesi; değer içeren deneyimlerin bilinmesi, zihinsel süreçte yorumlanması ve duygusal boyutta hissedilmesi ile mümkündür. Bu nedenlerdir ki değerlerin davranış boyutundaki örneklerinin senaryolaştırılarak öğrenenler tarafından canlandırılması, benzer örneklerin hikâye edilmesi ve tartışılması değerler eğitiminin pekiştirilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aclûnî, İ. B. M. (2019), *Keşfü'l-Hafa*. M. Genç (çev). İstanbul: Beka Yayıncılık
- Açıkgöz, S. (2020). *Felsefi bir problem olarak Ahmed Yesevî'de insan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Akçay, M. (2018). Türk kültüründe çalışmaya yönelik algı ve tutumların kültürel eserler bağlamında incelenmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları* 73(2), 59-84
- Aktaş, A. (2023). Mahremiyetin sosyal medya ile dönüşümünü Türk kültüründeki kapı mefhumu üzerinden okumak. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Özel Sayı 1, 1207-1219.
- Aktepe, V. & Tahiroğlu, M. (2016). Değerler eğitimi yaklaşımları ve etkinlik örnekleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, 361-384, <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2941>
- Algül, H. (2016). *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aslanova, R. (2021). *Evrensel değerler sisteminde İslam kültürü*. S. Nematzade (çev.). İstanbul: Atatürk, M. K. (2019). *Nutuk*. H. Başdemir (haz.). Ankara: Sinada Yayınevi.
- Ayar, E. (2024). Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın yeni baskısı üzerine. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 3(2), 212-234. <http://dx.doi.org/10.56210/burkut49>
- Ayaz, E.S. (2021). Orhun Yazıtlarında Özgürlük ve Başkaldırı Kavramları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 287-305, <http://dx.doi.org/10.33207/trede.896802>.
- Aydemir, A. (2015). Divanü Lûgati't-Türk'te sosyal yardımlaşma ve dayanışma. *Route Educational and Social Science Journal*. 2(2), 226-240.
- Bailey, K. D. (2017). *Methods of social research*. U.K: The Free Press.
- Banning, F., Czupryna, M. & Kamiński, B. (2023). How schwartz values influence social networks even the workplace. In *Conference of The European Social Simulation Association* (pp. 483-493). London: Springer.
- Bozok, E. (2018). *Türkçenin söz varlığında temizlik kavram alanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun
- Buhari, (1994). *Sahih-i Buhari*. M. Sofuoğlu (çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Canan, İ. (1995). *Hadis külliyyatı kütüb-i sitte tercüme ve şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çağrı, M. (2013). İslâm ahlâk düşüncesinde adalet. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 18, 16-19
- Çağrı, M. (2020). *İslam düşüncesinde ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Çam, N. (1994). *İslam'da sanat resim ve mimari*. Ankara: Elektronik İletişim Ajansı.

“Köklerden Geleceğe” Değerler Eğitimi Üzerine Bir Araştırma

- Çanak, Ö. (2019). *İslâm öncesi Türk kültüründe insani değerler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Demiray, K. (1981). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Deveci, H., Belet, D., & Türe, H. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan değerler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(46), 294-321.
- Dever, A. & İslam, A. (2015). Tarihsel süreç içerisinde Türk kültüründe spor algısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 46-61
- Doğan, A. (2013). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dönmez, M., Balcı, S. & Çelik, H. (2019). Alevilikte musahiplik erkânı ve bu erkânın uygulamasındaki yaş ile ilgili genel değerlendirmeler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 255–263.
- Dönmez, Ö. & Uyanık, G. (2022). Farklı ülkelerde değerler eğitimi ve değer eğitimi programlarından örnekler. *Temel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 74-88. <https://doi.org/10.55008/te-ad.1099697>
- Dönmez, S. (2016). “Dede Korkut Kitabı” nokta-ı nazarından ‘dürüstlük, sözünde durma, mütevazılık ve merhamet’ erdemlerine felsefi bir bakış”. *İlahiyat Akademi*, 3, 89-100.
- Eyduran, A. (2009). Türk kültürü ve edebiyatında çevgan oyunu. *Erdem Dergisi*, 53, 83-114
- Farabi, (2017). *İdeal devlet (El- Medînetü'l-Fâzıla)*. A. Arslan (çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Gökalp, Z. (2025). *Türk medeniyeti tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gürer, B. (2025). *Türk maarif ansiklopedisi*, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr> (Erişim: 01.06.2025)
- Gürtunca, M.F. (1982). *Peygamberler tarihi*. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Hadislerle İslam (2025). <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA> (Erişim: 05.09.2025)
- İmam Gazâlî (1995). *İhyâu ‘Ulûmi’ d-Dîn*. A. Serdaroğlu (çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi
- İslam ve İhsan (2025). <https://www.islamveihsan.com/> (Erişim: 01.12.2025)
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türkler ve medeniyet*. İstanbul: Hamle Basın Yayın.
- Kandemir, M. Y. (2015). *El-edebü'l-müfred tercüme ve şerhi, 1-2*. İstanbul: Tahlil Yayınları,
- Kara, Ö.Ö. (2024). Musahip Mustafa Paşa’nın mahmilikten hamiliğe uzanan yolculuğu. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 33, 390-403.
- Kaşgarlı Mahmud (2005). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi*. M. Küpoğlu (Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kayadibi, F. (2025), *Türk-İslam düşünürlerinde sevgi, barış ve hoşgörü (Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi vs.)*. <https://www.ayk.gov.tr/> (Erişim: 03.06.2025)

- Kelebek, M. (2010). *İslâm hukukunda azınlık hakları ve İmam Serahsi'nin azınlık haklarına bakışı*. https://isamveri.org/pdfdrg/G00005/2010_2/2010_2_Kelebekm.pdf. (Erişim: 11.06.2025).
- Kızıler, H. & Canikli, İ. (2016). *Değerler eğitimi*. Ankara: Deneme Yayınları.
- Kindî. (2021). *Felsefî risâleler*. M. Kaya (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık
- Kozak, M. A. (2023). Temizliğin sosyal tarihi üzerine. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 7(2), 576-589.
- Kur'an-ı Kerim. (2024). *Kur'an ve Türkçe açıklaması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.
- Küpoğlu, M. (2005). *Divanü Lûgat-it-Türk*. İstanbul: Kocabı Yayinevi.
- Manav, F. (2021). Orhon yazıtlarında kağanın erdemleri üzerine bir değerlendirme: Platon'a yoğun göndermelerle. *Millî Folklor*, 130, 5-20
- Mandaloğlu, M. (2022). Eski Türklerde aile ve evlilik anlayışı. *Genel Türk Tarihi Araştırma Dergisi*. 4(8), <https://doi.org/10.53718/gttad.1067665>
- MEB (2025). *Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları ortak metni*. https://tymm.meb.gov.tr/upload/brosur/ortak_metin.pdf (Erişim: 13.11.2025)
- Minaz, M. B. & Taş, H. (2020). Effect of biography-based values education on the attitudes of 4th grade primary school students towards the value of patriotism. *Pegem Journal of Education and Instruction-PEGELOG*, 10(2), 555-592.
- Mogalakwe, M. (2006). The use of documentary research methods in social research. *African Sociological Review*, 10(1), 221-230.
- Nevevi, İ (2016). *Riyazüs Salihin*. M. Y. Kandemir (Çev.). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Oyman, N. R. (2019). Bazı Anadolu kilim motiflerinin sembolik çözümlemesi. *Arış Dergisi*, 14, 4-22. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019>.
- Özdemir, İ. (2001). *Yalnız gezegen*. İstanbul: Kaynak Kültür Yayın Grubu.
- Özgen, M. K. (2020). Klasik Türk düşüncesinde hikmet ve erdem anlayışı. *Bilimname*, 41, 835-862. <https://doi.org/10.28949/bilimname.708037>
- Öztürk, C. & Koçi-Çetin, E. (2024). Farabi'nin El-Medinetü'l Fazıla'sındaki Fazıl Şehir ve Cahil Şehrin Adaletle Değerlendirilmeleri. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(2), 86-95
- Öztürk, S. (2007). *Çevre, insan ve tarih-II*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Passini, S. (2020). The relationship between value and ideological orientations using the refined theory of basic values. *Journal of Social and Political Psychology*, 8(2), 708-720.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. U.K: Free Press.

“Köklerden Geleceğe” Değerler Eğitimi Üzerine Bir Araştırma

- Sak, R., Şahin-Sak, İ. T., Öneren-Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Sarrafoğlu, F. (2018). *Fatih Sultan Mehmet'i kapısından döndüren şeyh*. <https://www.islamveihsan.com/fatih-sultan-mehmeti-kapisindan-donduren-seyh.html>. (Erişim: 04.09.2025)
- Schwartz, S. H., & Cieciuch, J. (2022). Measuring the refined theory of individual values in 49 cultural groups: psychometrics of the revised portrait value questionnaire. *Assessment*, 29(5), 1005-1019. <https://doi.org/10.1177/1073191121998760>
- Seyidoğlu, H. (2016). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*. Ankara: Can Yayınları.
- Süngü, O. (2025) *Hz. Âdem Aleyhisselâm*. <https://siyerinebi.com/tr/ilk-insan-ilk-peygamber-hz-âdem> (Erişim: 29.11.2025).
- Tan, M. (2022). Rumeli Kaybının Namık Kemal'in şiir ve piyeslerine yansımaları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 26, 333-353. <https://doi.org/10.30767/diledeara.1171614>.
- Taş, H. (2021). Mesnevî'de değerler ve Mesnevî'nin değerlere bakışı. *Milli Eğitim*, 50(230), 745-767. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.672051>
- Taş, H. (2024). *Okul eğitiminin iflası*. 2. baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Tosun, N. & Eraslan K. (2019). *Hoca Ahmed Yesevi külliyyatı*. Ankara: Repro Yayınları
- Turan, M. (2015). *Destanlarla Çanakkale*. İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları.
- Türkmen, E. (2010). Şems ve Mevlana. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 16-23.
- Uzun, B. (2024). *Değerler eğitimi yaklaşımlarının değerler eğitiminde rolü olan paydaşlar bağlamında incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Weber, A. (2015). *Felsefe tarihi*. H. V. Eralp (çev.). Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Yetişgin, M. & Özdamar, T. (2016). Türk devlet yönetme geleneği: Osmanlı Devleti ve azınlıklar. *OTAM*, 40, 167-194.
- Yıldırım, M. & Çelik, S. (2010), Peygamberlerin sanatsal faaliyetleri üzerine. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(29), 67-94.
- Yılmaz, M. (2024). *Değerler eğitimi aile öz yeterlilik inancı ölçeği geliştirilmesi ve değerler eğitimine yönelik ailelerin görüşleri: Bir karma yöntem araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yörük, D. (2016). Osmanlıdan günümüze Türk toplumunda çevre anlayışının gelişmesinde vakıflar ve dernekler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(40), 361-372. <https://doi.org/10.21563/sutad.270403>
- Yunus Emre (2013). *Nasihatler kitabı-risâletü'n-nushiyye*. Z. Avşar (çev.). Ankara: Sistem Ofset.

Yusuf Has Hacib (2019). *Kutadgu Bilig*. M. Tunçel (haz.). Ankara: Gençlik Spor Yayınları.

Yükneki, E. A. (2019). *Atebetü'l-Hakâyık*, S. Çakmak (haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler

Etik Beyan

Bu çalışma; anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen bir çalışma olmadığından etik kurul izni gerektirmemektedir.